

696

**KIUSAAMINEN JA NORMI-ILMASTO:
Intervention vaikutus Helsingin peruskouluissa**

Tuomo Tikkanen

JYVÄSKYLÄN YLIOPISTO
Psykologian laitos
PL 35
40351 Jyväskylä

Lisensiaatin tutkimus
Jyväskylän yliopisto
Psykologian laitos
1997

29.8.1997

TIIVISTELMÄ

KIUSAAMINEN JA NORMI-ILMASTO:

Intervention vaikutus Helsingin peruskouluissa

Tikkanen, T. (1997) Kiusaaminen ja normi-ilmastot: intervention vaikutus Helsingin peruskouluissa. Licensiaatin tutkimus. Jyväskylän yliopisto. Psykologian laitos. 29 sivua.

Koulukiusaamisen esiintymistä ja muotoja Helsingin peruskouluissa tutkittiin vuosina 1993-1995. Kiusaamisen määrää, laatua ja kiusaamisen vähentämisen keinoja kartoittaneeseen alkuselvitykseen osallistui 114 koulua; kiusaamista koskevaan kyselyyn vastasi 6550 oppilasta ja 2500 oppilaiden vanhempaa. Alkuselvityksen jälkeen käynnistettiin laaja interventio-ohjelma kiusaamisen vähentämiseksi. Intervention päätavoitteena oli normi-ilmaston muutos kouluissa, opettajainhuoneissa ja luokissa. Interventio koostui alkuselvityksen tulosten hyödyntämisestä, koulu- ja luokkakohtaisista keskusteluista lasten, vanhempien ja opettajien kesken sekä sitoutumisesta kiusaamisen vähentämiseen kaikissa kouluissa. Interventiota tuki samanaikaisesti julkisuudessa ja tiedotusvälineissä käynnistynyt keskustelu kiusaamisesta. Seurantatutkimus tehtiin oppilaille suunnatulla kyselylomakkeella. Jatkuvan, vakavamman kiusaamisen voitiin havaita vähentyneen 6,5 prosentista 2,3 prosenttiin vajaan kahden vuoden aikana.

Avainsanat: kouluväkivalta, kouluyhteisöt, kiusaaminen, normi-ilmastot, interventio.

JOHDANTO

Koulukiusaaminen on ajankohtainen ja vakavasti otettava ilmiö. Suomen peruskouluissa kiusaamisen kohteena on joka viikko noin 50 000 lasta (Kannas, 1995). Keskustelu asiasta lainehtii tiedotusvälineissä kiihkeänä, syitä ja syyllisiä etsien (esim. Leipälä, 1994; Tikkanen, 1995d). Vasta nyt ollaan tiedostamassa pitkäaikaisen kiusaamisen vakavat seuraukset: pelon ja ahdistuksen aiheuttamat koulunkäyntivaikeudet ja itsetunto-ongelmat sekä läpi elämän kestävät traumaattiset muistot (Olweus, 1992). Keskustelu on ollut aika ajoin varsin affektiiivista. Siksi on erityisen tärkeää, että kiusaamista arvioidaan psykologin ammatin ja tieteen näkökulmasta.

Ilmiönä koulukiusaaminen on yhtä vanha kuin koulu itse. Kiusaamisen yleisyyttä, sen psykologiaa ja sosiaalisia ulottuvuuksia sekä interventioiden tuloksellisuutta koskeva tutkimus käynnistyi Ruotsissa, Norjassa, Englannissa ja Suomessa kuitenkin vasta 1970-luvulla (Björkqvist, Ekman & Lagerspetz, 1982; Kivistö, 1977; Lagerspetz, Björkqvist, Berts & King, 1982; Lowenstein, 1977; Olweus, 1978; Pikas, 1975a; Pulkkinen, 1981). 1980-luvulta lähtien koulukiusaamista on tutkittu runsaasti mm. USA:ssa, Kanadassa, Irlannissa, Australiassa ja Japanissa. 1990-luvulla myös maailman terveysjärjestö WHO on ryhtynyt kartoittamaan asiaa. WHO:n koululaistutkimuksessa selvitettiin kiusaamisen yleisyyttä 22 Euroopan maassa ja Kanadassa viimeksi vuonna 1994. Selvityksen mukaan Suomi sijoittui kiusaamisen yleisyydessä kansainvälisesti keskivaiheille (Kannas, 1995).

Koulukiusaamisen esiintymistä koko Suomessa koskeva ensimmäinen tutkimustieto on WHO:n koululaistutkimuksen Suomen osakatsauksesta (Kannas, 1995). Siihen osallistui 299 koulua ja 5900 oppilasta; oppilaat olivat 11-15 -vuotiaita. Tutkimuksen mukaan 8 prosenttia oppilaista joutui kiusatuksi joka viikko keväällä 1994. 15 prosenttia oli ollut kiusaamisen kohteena 2-3 kertaa kuukaudessa. Kolmasosa oppilaista kertoi itse osallistuneensa kiusaamiseen. Kiusatuksi tulemisen ja toisten kiusaamisen yleisyys ei eronnut merkittävästi maan eri osissa eikä kaupunkien ja maaseudun välillä. Myöskään vanhempien ammattitausta ei selittänyt kiusaamista. Pienissä kouluissa ilmeni kiusaamista hieman enemmän kuin suurissa.

Kiusaamisen lisääntymisestä viime vuosina ei ole varmaa tietoa, koska useimmissa tutkimuksissa kysymykset on muotoiltu hieman eri tavoin. Saadut tulokset eivät näin ole täysin vertailukelpoisia. Monet merkit viittaavat kuitenkin siihen, että koulukiusaaminen on saanut vakavampia muotoja kuin 10-15 vuotta sitten (Olweus, 1992).

Kiusaamisen käsitteen epäselvyys on vaikeuttanut asiaan liittyvää tutkimusta. Erityisen hankalaa on ollut erottaa kiusaaminen lasten terveeseen kasvuun kuuluvista ilmiöistä, kuten positiivinen kiusoittelu, tasavertainen voimien koettelu, rehti kilpailu tai lasten ryhmien muotoutumisen muut mekanismit. Olweus (1992, 14) on määritellyt kiusaamisen siten, että "yksilöä kiusataan tai hän on kiusaamisen uhri, jos hän on toistuvasti tai pidempään alttiina yhden tai useamman muun henkilön negatiivisille teoille". Negatiiviset teot voivat olla verbaalisia tai fyysisiä, suoria tai epäsuoria. Kiusaaminen edellyttää myös voimasuhteiden epätasapainoa (asymmetrinen voimasuhde), jolloin kiusaamisen uhrin on vaikea puolustautua tai hän on jossain määrin avuton ahdistelijansa tai ahdistelijoidensa suhteen. Olweuksen määritelmä on laajasti hyväksytty ja se on lähtökohtana mm. WHO:n (Kannas, 1995) ja UNESCO:n kiusaamista koskevissa kansainvälisissä tutkimuksissa (T.Ohsako, International Bureau of Education, UNESCO, henkilökohtainen tiedonanto, 19.12.1996).

Kiusaamisen taustatekijät

Koulukiusaamisen psykologisessa tutkimuksessa on nähtävissä *kolme päälinjaa*. Ensimmäinen tutkimusorientaatio on kiusaamiseen osallistuneiden tai sen kohteena olevien lasten, heidän ominaisuuksiensa ja kotitaustansa yksilöpsykologinen tutkimus (esim. Lowenstein, 1977; Olweus, 1978; Rivers & Smith, 1994; Roberts, 1988). Toinen tutkimusorientaatio analysoi kiusaamista lasten keskinäisiin suhteisiin liittyvänä ja ryhmätasoisena psykologisena ilmiönä. Tutkimus kohdistuu yksilöiden ominaisuuksien ohella ryhmässä muotoutuviin sosiaalisiin suhteisiin ja rooleihin (esim. Boulton & Smith, 1994; Pikas, 1975a; Salmivalli, 1995; Shapiro, Barmeister & Kessler, 1991). Kolmas orientaatio tutkii kiusaamista kouluyhteisön näkökulmasta. Tällöin oletetaan koulun aikuisyhteisön sekä sen normi-ilmaston ja toimintatapojen säätelevän olennaisella tavalla myös lasten yksilöllistä ja keskinäistä käyttäytymistä, mm. väkivaltaa ja kiusaamista (esim. Kasen, Johnson & Cohen, 1990; Porteous & Kelleher, 1987; Rutter, 1981; Whitney & Smith, 1993).

Kiusaajien ja kiusattujen ominaisuudet

Kiusaajien ja kiusattujen *yksilöllinen psykologinen tutkimus* on orientaatioista historiallisesti vanhin. Tämän orientaation implisiittisenä lähtökohtana on oletamus, että kiusaaminen selittyy suurelta osin lasten yksilöllisistä ominaisuuksista käsin. Muita kiusaavien englantilaisten lasten persoonallisuutta tutkittaessa heidän todettiin olevan hyperaktiivisia, ulospäin suuntautuneita, luokassa häiritseviä ja keskimääräistä neuroottisempia lapsia (Lowenstein, 1977). Heidän arviointiin olevan myös keskimäärin vähemmän älykkäitä ja kärsivän tavallista

enemmän luku- ja kirjoitusvaikeuksista. Olweuksen (1978) tutkimuksen mukaan kiusaajat olivat väkivaltaan myönteisesti asennoituvia ja heidän koulumenestyksensä oli keskitasoa heikompaa tai enintään keskitasoista. Subjektiiivisesti he kokivat olevansa "kovia", luottivat itseensä eivätkä olleet ahdistuneita. Sosiaalisesti he olivat melko suosittuja, eivät kuitenkaan yhtä suosittuja kuin hyvin sopeutuneet toverinsa. Lagerspetz ym. (1982) totesivat kiusaajien olevan fyysisesti vahvoja ja asenteiltaan aggressiivisesti suuntautuneita. Kiusaajat kokivat suhteensa tovereihin ja opettajiin negatiivisina eivätkä olleet suosittuja toveripiirissä. Björkqvistin ym. (1982) tutkimuksessa kiusaajat pitivät itseään hallitsevina ja impulsiivisina ja käytöstään sosiaalisesti hyväksyttynä.

On myös esitetty varsin suoraviivaisesti, että kiusaajat ovat itse olleet fyysisen pahoinpitelyn kohteena ja kokevat tämän seurauksena fyysisen voiman käytön hyväksyttävänä (Floyd, 1985). Kiusaamiskäyttäytyminen voidaan näin ymmärtää hyökkääjään identifioitumisena. Kiusaajien *kotitaustaa* selvittäneessä tutkimuksessa muita kiusaavien lasten vanhemmilla havaittiin tavallista enemmän avio-ongelmia ja ristiriitoja (Lowenstein, 1977). Vanhemmat olivat epäensitiivisiä muiden ihmisten tarpeille, kasvattajina epäjohdonmukaisia tai ylisallivia ja he olivat olleet usein itse kiusaajia omana kouluaikanaan. Kiusaamisen on arvioitu olevan perheen kautta välittynyt vuorovaikutustyyli (Arora & Thompson, 1987). Kiusaajien on todettu tulevan tavallista useammin perheistä, joissa laiminlyödään, torjutaan tai hyväksikäytetään lapsia ja joissa on väkivaltainen ja aggressiivinen ilmapiiri (Roberts, 1988).

Käsitykset tietyistä *kiusaaja- ja uhrityypeistä* ovat varsin voimakkaita sekä tutkimuksessa että koulujen henkilökunnan keskuudessa. Siannin ym. tutkimuksessa lähes puolet opettajista uskoi selväpiirteisen kiusaajapersoonallisuuden olemassaoloon (Siann, Callaghan, Lockhart & Rawson, 1993). Suurin osa opettajista arvioi, että uhriksi altistava persoonallisuustyyppi on olemassa. Ns. poikkeavuushypoteesin mukaan kiusaamisen uhreiksi joutuvat ovat jollain tavalla poikkeavia joko yleensä tai vähintäänkin kiusaajien näkökulmasta (Heinemann, 1972). Australialaisissa kouluissa tehdyn tutkimuksen mukaan kiusaamiselta vältyivät ne lapset, jotka olivat suosittuja, joilla oli useita ystäviä ja jotka tunsivat itsensä onnellisiksi ja olonsa koulussa turvalliseksi (Slee & Rigby, 1993).

Myös Olweus (1978) on varhaisissa kirjoituksissaan nähnyt kiusaajat ja kiusatut selväpiirteisinä ja suhteellisen pysyvinä ryhminä. Hän toi keskusteluun mm. käsitteet "bullies" ja "whipping boys". "Bully" tarkoittaa henkilöä, joka käyttää valtaansa tai voimaansa heikompien pelotteluun tai loukkaamiseen. "Whipping boy" viittaa kiusattujen asemaan sijaiskärsijöinä ja syntipukkeina. Sillä on alun perin tarkoitettu poikaa, jota kasvatettiin yhdessä prinssin kanssa ja jota ruoskittiin silloin, kun prinssi itse olisi ansainnut rangaistuksen (Hornby, Cowie & Gimson, 1987).

Olweuksen (1978) tutkimat kiusaamisen uhrin olivat ahdistuneita, epäsuosittuja ja passiivisia sosiaalisissa suhteissa ja heillä oli itsetunto-ongelmia. Yksilöiden ominaisuudet eivät kuitenkaan yksin aiheuttaneet kiusaamista, vaan siihen tarvittiin kiusaamisen mahdollistava sosiaalinen ryhmä. Lagerspetzin ym. (1982) tutkimuksessa kiusatut olivat fyysisesti muita heikompia, heillä oli alhainen itsetunto ja ongelmia ystävyys-suhteissa. Fyysiset poikkeavuudet, kuten lihavuus, olivat tavallista yleisempiä. Björkqvistin ym. (1982) mukaan kiusatut olivat depressiivisiä ja heillä oli yleisiä huonouden tuntemuksia. He pitivät itseään muita oppilaita vähemmän älykkäinä tai viehättävinä. Itse arvioidut ominaisuudet saattoivat olla kuitenkin kiusaamistilanteen psykologista seurausta. Floydin (1985) mukaan uhrin ovat avuttomuudessaan, passiivisuudessaan ja riippuvuudessaan kiusaajia provosoivia ja kiusaajien psykodynamiikan näkökulmasta emotionaalisesti uhkaavia. Kiusaajat ja uhrin voivat muodostaa toisiaan täydentäviä pareja, joissa kiusaajan tarve rangaista kohtaa uhrin rangaistuksen saamisen tarpeen.

Olweus (1993a) on sittemmin pyrkinyt kiistämään uhrin ulkonaisen poikkeavuuden ja kiusaajien tietynlaisen persoonallisuuden suoran vaikutuksen kiusaamiseen. Hän arvioi nämä selitykset samanlaisiksi myyteiksi kuin luokan, koulun ja kaupungin koon vaikutukset, jotka eivät saa tukea tutkimuksista.

Ikä ja sukupuoli

Lasten iän ja sukupuolen suhde kiusaamiseen on useimpien tutkimusten valossa selkeä. Kiusattujen oppilaiden määrä pienenee iän myötä (Boulton & Underwood, 1992; Olweus, 1992; Rivers & Smith 1994). Poikkeuksena on Lowensteinin (1977) aineisto, jossa kiusaajien määrä lisääntyi hieman ylemmille luokille mentäessä. Sukupuoli on yhteydessä sekä kiusaamisen ilmenemiseen että laatuun. Tutkimusten mukaan pojilla on suurempi osuus sekä kiusaajina että suoran kiusaamisen uhreina. Poikien harjoittama kiusaaminen on enimmäkseen avointa ja usein myös fyysistä; tytöt sensijaan käyttävät enemmän epäsuoria ja huomaamattomia kiusaamistapoja (Lagerspetz ym., 1982; Olweus, 1992; Salmivalli, 1995; Whitney & Smith, 1993).

Kiusaamisen seurausten vakavuutta valottavat osaltaan seurantatutkimukset, joissa on kerätty tietoa nuorten rikollisten aiemmasta psykologisesta kehityksestä. 32-vuotiaiden rikollisten kehitystä jälkikäteen tutkittaessa on todettu, että jo 8 ja 14 vuoden iässä heillä oli ilmennyt tavallista enemmän muiden kiusaamista ja käytös- ja oppimisongelmia koulussa (Hämäläinen & Pulkkinen, 1995). Heikompien ja pienempien oppilaiden kiusaaminen ennustaa myöhempää antisosiaalista kehitystä erityisesti, mikäli siihen myöhemmin yhdistyy liiallinen alkoholin käyttö (Pulkkinen, 1983).

Kiusaaminen ryhmäilmiönä

Toinen koulukiusaamisen tutkimusorientaatio analysoi kiusaamista lasten keskinäisenä psykologisena ilmiönä. Kouluväkivalta ja -kiusaaminen tapahtuvat aina sosiaalisessa kontekstissa. Kiusaamisen kollektiivista luonnetta ja perustumista ryhmässä vallitseville sosiaalisille suhteille ovat Suomessa korostaneet monet tutkijat (Huttunen & Salmivalli, 1996; Lagerspetz ym., 1982; Salmivalli, 1995). Pikas (1975a) kuvaa ryhmäkiusaamista, "mobbing" -käsitettä seuraavasti. Se on väkivaltaa tai negatiivista toimintaa, jota harjoittaa kaksi tai useampia yksilöitä yhtä henkilöä tai ryhmää kohtaan. Kiusaajat vahvistavat toinen toisiaan ja heidän tavoitteensa vaikuttavat irrationaalisilta. Negatiivisella toiminnalla "ei ole muuta kielteistä tarkoitusta kuin vainota uhria; kiusaaminen tuntuu olevan päämäärä sinänsä" (Pikas 1975b, 3).

Turun yliopiston psykologian laitoksella on käynnissä kouluväkivallan tutkimusprojekti, jossa kiusaamista tutkitaan ryhmänäkökulmasta. Projektissa tarkastellaan muun muassa oppilaiden erilaisia rooleja kiusaamisprosessissa sekä niiden yhteyksiä kunkin oppilaan sosiaaliseen statukseen luokkayhteisössä. Tutkimuksen mukaan aktiivisten kiusaajien ja kiusattujen lisäksi myös muut lapset ovat monin tavoin prosessissa mukana (Salmivalli, 1995). Lasten erilaisina mahdollisina *rooleina kiusaamisprosessissa* on nähty uhri, kiusaaja, vahvistaja, apuri, puolustaja ja ulkopuolinen. Täysin ulkopuolisia on vain noin neljännes lapsista.

Sekä kiusaajien että uhrien on *sosiaaliselta statukseltaan* havaittu olevan ryhmässä torjuttuja lapsia (Boulton & Smith, 1994; Lagerspetz ym., 1982). Tyttöjen osalta asetelma on hieman moniulotteisempi. Aktiivisesti toisia kiusaavat tytöt saivat keskimääräistä korkeampia arvoja sekä hyväksytyksi että torjuttuksi tulemisen kohdalla mm. Salmivallin (1995) tutkimuksessa.

Lievempää kiusaamista (teasing) on tutkittu myös *ryhmän sisäisenä kommunikaationa* (Shapiro ym., 1991). Kiusoittelu ja kiusaaminen nähdään tällöin status-dominanssin ilmauksena ryhmässä ja osana ryhmien muotoutumisen mekanisme. Kiusaamisen on todettu olevan sekoitus aggressiota, huumoria ja moniselitteisyyttä (ambiguity). Kiusaamisen kohteelle kiusaajan intention arviointi on monimutkainen tehtävä ja virhetulkinnat aiheuttavat helposti väärinkäsityksiä. Kiusaajat saattavat nähdä omat motiivinsa ystävällisinä, mutta kohteet kokevat toiminnan vihamielisenä ja tuskallisena. Tutkijat toteavat havainnoineensa ryhmissä myös selvästi leikkimielistä ja positiivisesti orientoitunutta kiusoittelua (Shapiro ym., 1991).

Kiusaaminen ja koulu yhteisö

Kolmas orientaatio tutkii kiusaamista koko koulu yhteisön näkökulmasta. Koulu yhteisön ja sen menettelytapojen osuutta koulussa esiintyvän väkivallan ja kiusaamisen säätelyssä on viime aikoina korostettu ja tutkittu yhä enemmän (esim. Galloway, 1994; Mercer, Costa & Galvin, 1990; Ohsako, 1996; Purkey, 1990; Thompson, Sharp, Ellis & Rose, 1994). Lane (1989) on arvostellut kiusaamisen tutkimusta siitä, että se on keskittynyt liiaksi yksilöiden tutkimukseen ja "mobbing" -käsitteen ympärille. Hänen mukaansa tarvittaisiin koko koulua koskevia interventioita, jotka perustuvat tutkimukseen.

Yhteisötason tarkastelussa avainkäsitteitä ovat koulun *normit, ilmapiiri ja normi-ilmasto*. Huomiota on kiinnitetty mm. diskrepanssiin julki lausuttujen ja noudatettujen normien välillä (Hyman, 1982). Analoginen epäsuhta vallitsee usein virallisten kasvatustavoitteiden ja koulun arkikäytäntöjen välillä. Koulujen todellinen ilmapiiri, normi-ilmasto ja koulun aikuisyhteisön toimintatavat muodostavat ne puitteet, joissa lasten vuorovaikutus toteutuu. Ne ovat merkityksellisiä myös suorana mallina tai yllykkeenä koululaisten toiminnalle (Purkey, 1990).

Englannissa tehtiin 10 vuotta kestänyt seuranta tutkimus, jossa oli mukana 1500 koululaista (Rutter, 1981). Tulokset osoittivat, että oppilaiden käytös vaihteli suuresti eri kouluissa johtuen *koulujen erilaisuudesta*. Koulut ovat sosiaalisia instituutioita, jotka tuottavat tietynlaista tulosta myös käyttäytymisen ja vuorovaikutuksen tasolla. Irlannissa 15 eri koulua koskevassa tutkimuksessa havaittiin, että oppilaiden henkilökohtaiset ongelmat ja niiden ilmenemismuodot olivat suorassa suhteessa koulun tyyppiin, ilmapiiriin ja koulu ympäristön ominaisuuksiin (Porteous & Kelleher, 1987). Myös kiusaamisen yleisyyden on todettu vaihtelevan varsin suoraan suhteessa kiusaamisen käytännön mahdollisuuksiin eri kouluissa (Whitney & Smith, 1993). Käytösongelmat ovat sidoksissa *koulun organisaatioon*. Organisaation ominaisuudet toimivat välittävänä tekijöinä erityisesti nuorisoikäisten oppilaiden käyttäytymisessä (Hyman, 1982). Oppilaiden tuottamat häiriöt riippuvat Hymanin mukaan mm. koulun sääntöjen selkeydestä ja johdonmukaisuudesta, sääntöjen noudattamisen tavoista, oppilaiden osallistumismahdollisuuksista ja koulun kasvatuksellisista tavoitteista.

Opettajien ja oppilaiden käytös ovat saman miljöön ja ilmapiirin erottamattomia osia ja kääntöpuolia. Koulun arkielämässä koulu yhteisön aikuisorganisaatio on aina osa kulloistakin ongelmaa, mutta samalla myös mahdollinen resurssi ongelmien hoitamiseen (Short & Short, 1987). Sekä tutkijoiden että oppilaiden arvioiden mukaan eräs pääongelma Yhdysvalloissa nopeasti lisääntyneessä koulukiusaamisessa on koulujen henkilökunnan reagoinnin puute (Batsche & Knoff, 1994). Oppilaiden käsitys asiasta on, että kiusaajat voivat toimia vapaasti ja hallita muita oppilaita, koska aikuiset eivät toimi tehokkaasti

sen estämiseksi. Osa koulujen henkilökunnasta ja hallinnosta sietää ja vähättelee kiusaamista tai kieltäytyy havaitsemasta sitä (Hoover & Hazler, 1991).

Koulun kulttuuri on avainasemassa pyrittäessä muutoksiin oppilaiden käyttäytymisessä. Koulun kulttuurin kehittäminen on tuloksellisempaa kuin "ongelman oireiden" hoitaminen. Kyse on yhteisistä normeista, asenteista ja arvoista, toimintatavoista ja vuorovaikutuksesta (Purkey, 1990). Koulujen *emotio-naalisen ja sosiaalisen ilmapiirin* (school climate) vaikutusta 300 oppilaaseen seurattiin yli kahden vuoden ajan Kasenin ym. (1990) tutkimuksessa. Koulujen ilmapiiriin todettiin vaikuttavan merkittävästi psykopatologisten ilmiöiden esiintymiseen lapsilla. Koulujen ilmapiiriin kohdistuvilla interventioilla voitaisiin tutkijoiden mukaan myös edistää lasten emotionaalista hyvinvointia ja terveen sosiaalisen käytöksen kehitystä. Kiusaamista ehkäisevä ja vähentävä ilmapiiri sisältää Gallowayn (1994) mukaan seuraavat osatekijät: kiusaamisen tarkka havainnointi ja seuranta, oppilaiden mahdollisuudet osallistua itseään koskevaan päätöksentekoon, oppilaiden kouluun liittyvän motivaation ja itsetunnon parempi huomiointi, yhteistyö oppilaiden vanhempien kanssa sekä jatkuva ilmapiirin arviointi, jossa mm. kiusaamisen esiintymistä seurataan.

Kiusaamiseen vaikuttavat interventiot

Seuraavassa tarkastellaan kiusaamisen vähentämiseen pyrkiviä *interventioita*. Interventioita on monentasoisia. Intervention tason valinta pitää sisällään myös arvion ongelman yksilöpsykologisesta, ryhmadynaamisesta ja/tai yhteisöllisestä luonteesta. Yksilötason interventiosta on kyse silloin, kun pyritään esimerkiksi kehittämään kiusaamisen uhrien assertiivisuutta tai opettamaan kiusaajille hyväksyttävämpiä sosiaalisia taitoja. Yhteisötason interventioissa tavoitteeseen pyritään koulun aikuisorganisaation, opettajien ja oppilaiden välisten suhteiden ja kokonaisten luokkien toimintatapojen ja ilmapiirin kehittämisellä.

Yksilötason interventiot ovat osoittautuneet varsin työläiksi ja joskus myös tuloksiltaan vaatimattomiksi. Kanadalaisessa interventiossa, jossa pyrittiin tukemaan 46 aggressio-ongelmaisen pojan sosiaalisia ja kognitiivisia taitoja sekä pedagogisilla menetelmillä että vanhempien kouluttamisen kautta, ei poikien aggressiivisuudessa saatu kolmessa vuodessa aikaan tilastollisesti merkitseviä muutoksia (Vitaro & Trembley, 1994). Myös Olweus (1993b) on todennut, että kiusaajien toiminnan yhteisöllinen kontrolli on tuloksellisempaa kuin esimerkiksi uhrien assertiivisuutta vahvistamaan pyrkivät yksilölliset toimenpiteet. Pelkät yksilötason interventiot ovat ongelmallisia myös kiusaamisen suuren määrän vuoksi.

Kiusaamisen vähentämisen keinoja englantilaisissa kouluissa on analysoitu ns. Sheffieldin kiusaamisprojektin aineiston (yli 6700 oppilasta) perusteella. Tällä hetkellä kiusaaminen on syvälle sisäänrakentunut (embedded) kou-

lulaisten alakulttuuriin (Sharp & Smith, 1991). Siksi aikuislähtöiset ratkaisuyritykset eivät useinkaan toimi. Kiusaamiseen vähentämiseen on saatava oppilaitse mukaan. Kaikkein mieluiten toiminnassa käytettäisiin oppilaiden itse ehdottamia keinoja. Sheffieldin tutkimusprojektin tehokkaimmaksi keinoksi osoittautuivat *kokonaisia kouluyhteisöjä koskevat interventiot*. Koulujen henkilökunnan, hallinnon ja vanhempien sitoutuminen kiusaamiseen vähentämiseen todettiin avaintekijäksi intervention tuloksellisuuden kannalta (Thompson ym., 1994). Myös Mercer ym. (1990) pitävät parhaana ei-toivottavan käyttäytymisen vähentämisen keinona koko koulua koskevaa lähestymistapaa (whole school approach). He suosittavat PSDP -mallia (positive school discipline plan), joka sisältää sekä preventiivisiä että reaktiivisia toimenpiteitä suhteessa kiusaamiseen.

Yhdysvalloissa tehtiin kolme vuotta kestänyt seurantatutkimus kouluyhteisöjen tasolla tapahtuvan intervention vaikutuksista (Gottfredsson, Gottfredsson & Hybl, 1993). Kahdeksassa koulussa pyrittiin parantamaan nuorisoikäisten oppilaiden käyttäytymistä organisaation kehittämisen välityksellä. Keinoina olivat koulujen sääntöjen selkiyttäminen, sääntöjen noudattamisen johdonmukaisuus, luokkien organisoinnin ja luokkatilanteiden johtamisen parantaminen, koulun ja kotien kommunikaation lisääminen, positiivisen käyttäytymisen selvempi vahvistaminen sekä koulun tason kommunikoinnin, yhteistyön ja suunnittelun lisääminen. Niissä kouluissa, joissa ohjelma toteutettiin huolellisesti, oppilaiden käytös koheni merkittävästi. Mittareina käytettiin mm. luokkien ilmapiirin tutkimusta, opettajille tehtyä kyselyä, opettajien arvioita oppilaista ja käytöshäiriöiden rekisteröintiä.

Yhteisötason interventio vaatii riittävästi aikaa. Kiusaamista on vaikea vähentää alle kahden vuoden ajassa (Arora, 1994). Aroran tutkimuksen kohteena olleessa englantilaisessa yläasteen koulussa oli laadittu systemaattinen ohjelma kiusaamisen vähentämiseksi. Ohjelmaan kuului yhteistyö vanhempien kanssa, lisätty oppilaiden valvonta, ei-rankaisevan sanktiointikäytännön kehittäminen ja opettajien koulutus. Tulokset olivat kuitenkin vaatimattomia ponnisteluihin nähden.

Japanin opetusministeriö on perustanut erityisen kiusaamisen vastaisen kampanjayksikön vuoden 1996 alusta. Japanin kouluissa raportoitiin pelkästään vuonna 1995 runsaat 57 000 vakavaa kiusaamistapausta, joista osa johti kiusattujen koululaisten itsemurhiin (Ohsako, 1996). Ministeriön laatimassa toimenpideohjelmassa kokonaisia kouluyhteisöjä koskevat ja niiden vastuuta korostavat periaatteet ovat keskeisellä sijalla. Japanilaisten opettajien kokemuksen mukaan parhaita tapoja ehkäistä kiusaamisongelmia ovat läheiset suhteet oppilaiden ja opettajien välillä, opettajien tiivis keskinäinen yhteistoiminta sekä riittävä myönteisen huomion kiinnittäminen oppilaiden koulunkäyntiin (Kikkawa, 1987).

Olweus (1993b, 1994a, 1994b) on kehittänyt kiusaamisen vähentämiseksi interventio-ohjelman, jonka avulla Bergenin alueen koulujen kiusaaminen saatiin vähennettyä lähes puoleen seurannan aikana. Ohjelmaa toteutettiin kahden vuoden aikana 42 koulussa. Tutkimusaineistona oli 2500 oppilasta. Kiusaamisen lievenemisen lisäksi voitiin havaita myös muun epäsosiaalisen käytöksen vähenemistä, aiempaa parempi ilmapiiri ja lisääntynyt viihtyvyys kouluissa. Olweuksen interventio-ohjelma sisältää yksinkertaista seuraavat osat: alkuselvityksen tekeminen ja realiteetin tiedostaminen, ongelman hoitamiseen sitoutuminen, koulun tason toimenpiteet, luokkatason toimenpiteet sekä yksilötason ja tapauskohtaiset toimenpiteet (Olweus, 1993b).

Olweuksen malli perustuu neljään avainperiaatteeseen, jotka on johdettu aggressiivisen käytöksen säätelyn tutkimuksesta. Periaatteina ovat sekä koulussa että kotona lapsista aidosti välittävä ympäristö, selkeät rajat ei-hyväksyttävälle käytökselle, fyysisten rangaistusten ja voimakeinojen johdonmukainen välttäminen sekä aikuisten positiivinen auktoriteetti. Periaatteet edustavat vastakohtia niille kasvatuskäytännöille, joiden on todettu edistävän aggressiivisen persoonallisuuden ja käytöksen kehitystä. Tällaisia ovat vanhempien ja opettajien kielteinen suhtautuminen, liiallinen sallivuus ja selvien rajojen puute, fyysisten voimakeinojen käyttö sekä mielivaltainen autoritaarisuus (Olweus, 1992).

Yhteenveto

Kansainvälisen tutkimuksen valossa kiusaamisen voi todeta olevan monitasoinen ja moniulotteinen ilmiö. Kiusaamiseen vaikuttavat samanaikaisesti yksilopsykologiset, ryhmädynaamiset ja yhteisölliset tekijät. Lasten keskinäinen voimien koettelu ja aggressio on luonnollista ja väistämätöntä kaikissa kulttuureissa. Kiusaamisen määrä ja laatu vaihtelevat suhteessa lasten ikään ja sukupuoleen. Perheiden ja ikätoverien antamat mallit sekä kouluyhteisöjen omat toimintatavat ja asenteet säätelevät kiusaamista. Kun halutaan vaikuttaa kiusaamiseen ja suunnitellaan siihen liittyviä interventioita, on huomioitava kaikki tasot: kouluyhteisön toimintatavat, vanhempien osuus, luokkien sisäinen toiminta ja yksittäiset kiusaamistapaukset.

Oma käsitykseni koulukiusaamisen psykologisista ja yhteisöllisistä ulottuvuuksista vaikutti olennaisesti tässä tutkimuksessa käytetyn intervention lähestymistapaan. Tietyissä kulttuurissa ja tietynä historiallisena aikana kouluyhteisössä esiintyvän kiusaamisen kokonaisuus voidaan hahmottaa tekijöiden X * Y * Z tarkastelun kautta, jossa:

X = lasten välillä välttämättä syntyvä kitka, voimien koettelu ja keskinäinen aggressio, joka on koulusta suhteellisen riippumaton,
 Y = lasten iästä ja sukupuolesta riippuva osuus kiusaamisesta, ja
 Z = kouluyhteisön normien, ilmapiirin ja toimintatapojen vaikutus kiusaamiseen.

Oletin kiusaamisen vähentämiseen pyrkivän intervention onnistuvan tässä tilanteessa ja tällä aikataululla parhaiten juuri kouluyhteisöön ja kokonaisten koulu-
luokkien normi-ilmastoon ja toimintatapoihin vaikuttamisen kautta.

Normi-ilmastoon pyrittiin vaikuttamaan siten, että:

- *normit* olisivat tiukemmin kiusaamisen ja väkivallan vastaisia ja niiden noudattaminen entistä johdonmukaisempaa, ja
- *ilmapiiri* olisi aiempaa sensitiivisempi suhteessa kiusaamiseen ja toisten yhteisön jäsenten loukkaamiseen tai vahingoittamiseen.

TUTKIMUSONGELMAT

Tutkimuksen *pääongelmana* oli selvittää, oliko Olweuksen interventio-ohjelmasta modifioidulla mallilla mahdollista vähentää kiusaamista ja/tai vaikuttaa sen laatuun Helsingin peruskouluissa seuranta-aikana marraskuusta 1993 toukokuuhun 1995.

Samalla seurantatutkimuksen avulla haluttiin kartoittaa tarkemmin mm. seuraavia asioita Helsingin peruskouluissa:

- kiusaamisen määrän ja laadun muutos lasten iän ja luokka-asteen funktiona
- poikien ja tyttöjen erilaisuus kiusaamisen määrässä ja laadussa
- kiusaamisesta kertominen ja avun saaminen
- kiusaamisen suhde kiusatuksi joutumiseen
- jatkuvasti kiusattujen lasten ryhmän erityispiirteet

Intervention tuloksellisuuden tutkiminen oli perusteltua, koska kansainväliset tutkimustulokset ovat ristiriitaisia. Eräiden tutkimusten mukaan (esim. Gottfredsson ym., 1993; Olweus, 1993b; Thompson ym., 1994) kouluyhteisöjen kautta toteutetuilla interventioilla on saatu aikaan erinomaisia tuloksia. Toisaalta on raportoitu myös yrityksiä, joissa tulokset ovat olleet vaatimattomia laajoihin ponnisteluihin nähden (esim. Arora, 1994; Sharp & Smith, 1991). Lasten sukupuolen ja iän yhteydestä kiusaamiseen oli varsin paljon tietoa jo aiempien tutkimusten perusteella. Tällä tutkimuksella haettiin lisätietoa kiusaamisen luokka- ja kouluastekohtaisista eroista. Kiusaamisesta kertominen ja avun saaminen ei ole ollut tutkimuksen kohteena aiemmin. Samanaikaista kiusaajana ja kiusattuna olemista haluttiin myös tarkastella erikseen. Käytännön kokemukset koulupsykologityöstä viittasivat siihen, että monet oppilaat saattoivat olla molemmissa rooleissa, sekä tekijöinä että kohteina. Koska jatkuvasti kiusattuja lapsia oli vuonna 1993 toteutetussa alkuselvityksessä suhteellisen paljon, seurantatutkimuksen vaiheessa vuonna 1995 päähuomio kohdistui tähän ryhmään.

TUTKIMUKSEN TAUSTA

Syksyllä 1993 Suomessa syntyi laaja keskustelu koulukiusaamisesta. Lehdistön palstoilla esitettiin dramaattisia esimerkkejä julmasta kiusaamisesta. Kouluja syytettiin ongelman vähättelystä ja peittelystä. Kiusattujen lasten vanhemmat perustivat Kiusattujen tuki ry -nimisen yhdistyksen, joka alkoi mittavan kampanjan kiusaamiseen liittyvien asioiden pitämiseksi julkisuudessa (Leipälä, 1994). Opetusministeriö asetti selvitysmiehen selvittämään asian tilaa Suomen peruskouluissa (Penttilä, 1993, 1994). Opetushallitus perusti määrääjäksi myös palvelevan puhelimen saadakseen suoraa palautetta asiasta kansalaisilta (Opetushallitus, 1993).

Tässä tilanteessa Helsingin kaupungin opetustoimen johtaja määräsi Helsingin kaupungin peruskouluissa tehtäväksi kiusaamista koskevan selvityksen. Helsingin kaupungissa on noin 130 peruskoulua, joissa on yhteensä 40 000 lasta. Selvitys sisälsi kyselyn kaikille kouluille, kyselyn suoraan oppilaille ja Suomen Gallupin otoksena tekemän kyselyn helsinkiläisten peruskoululaisten vanhemmille. Selvityksen tulokset esitettiin Helsingin kaupungin opetuslautakunnalle joulukuussa 1993 (Tikkanen, 1993c). Kiusaamisen ei todettu lisääntyneen Helsingin kouluissa, mutta ongelmaa pidettiin vakavana. Vuonna 1993 kerätyssä aineistossa 19 prosenttia oppilaista ilmaisi tulleen kiusatuksi toistuvasti tai jatkuvasti kuluneen vuoden aikana. 6,5 prosenttia eli noin 2600 lasta ilmoitti olevansa jatkuvan kiusaamisen kohteena.

Kiusaamisen vähentämiseksi päätettiin ryhtyä tehostettuun toimintaan. Toimenpiteiden vaikutusten arvioimiseksi päätettiin tehdä oppilaita koskeva seurantatutkimus vuoden 1995 aikana. Alkuseelvityksen laatijaksi, interventio-ohjelman suunnittelijaksi ja seurantatutkimuksen tekijäksi määrättiin minut, koska selvityksen alkaessa syksyllä 1993 hoidin Helsingin opetusviraston johtavan psykologin virkaa.

TUTKIMUSAINEISTO JA MENETELMÄT

Tutkittavat ja tutkimuksen toteuttaminen

Alkuseelvitykseen vuonna 1993 osallistuivat lähes kaikki Helsingin 130 peruskoulua. Koulut toteuttivat oppilaskyselyn ja toimittivat lomakkeet ja koulukohtaisen yhteenvedon tuloksista tutkijalle. Koko kaupunkia koskevaan yhteenvetoaineistoon koottiin 48 koulun tiedot, jotka sisälsivät 6550 oppilaan vastaukset. Mainittuun aineistoon sisältyivät niiden koulujen tiedot, joiden tulokset olivat riittävän kattavia (vähintään 100 oppilaan otos) ja joiden tekemät yhteenvedot olivat riittävän täsmällisiä (tiedot

eri muuttujien frekvensseistä ja prosentuaalisista jakautumista). Näin saadussa aineistossa ylä- ja ala-asteen koulujen ja eri luokka-asteiden (3 - 9.) osuus vastasi niiden osuutta koko populaatiossa. Kouluista 40 oli suomenkielisiä ja 8 ruotsinkielisiä. Ruotsinkielisten koulujen kyselyn tulokset ovat mukana vuoden 1993 yhteenvedossa. Ne eivät kuitenkaan vaikuttaneet olennaisesti kokonaistuloksiin, koska suomen- ja ruotsinkielisten koulujen tulokset ja tilanne kiusaamisen suhteen olivat lähes samantlaisia (Tikkanen & Mickwitz, 1993).

Seurantakysely lähetettiin kevään 1995 lopulla niille 40 suomenkieliselle koululle, jotka olivat vuoden 1993 yhteenvedossa mukana. Kouluilta pyydettiin yhden luokan vastaukset jokaista luokka-astetta kohti. Lukuvuoden loppuun mennessä 39 koulua palautti lomakkeet, jotka sisälsivät yhteensä 2850 oppilaan vastaukset. Seurantakysely tehtiin samalla lomakkeella ja samoissa kouluissa kuin alkuselvityksen kysely, jotta tulokset olisivat vertailukelpoisia. Oppilaat olivat molemmissa kyselyissä luokka-asteilta 3 - 9. eli 10-16-vuotiaita. Kyselylomake täytettiin yksilöllisesti, nimettömästi ja luottamuksellisesti. Kysely tehtiin luokissa oppitunnin aikana. Opettaja, opinto-ohjaaja tai psykologi esitteli kyselyn, valvoi lomakkeiden täyttämistä, keräsi lomakkeet ja toimitti ne tutkijalle.

Kyselylomake

Lasten vastattavaksi annettu kyselylomake oli varsin yksinkertainen. Taustatietojen (koulu, luokka-aste, sukupuoli) lisäksi siinä esitettiin viisi kysymystä. Osassa kysymyksistä oli valmiit vastausvaihtoehdot, osa kysymyksistä oli avoimia.

- (1) Onko sinua kiusattu koulussa tai koulumatkalla viime vuoden aikana ? (Kyllä/Ei)
Kuinka usein ? (Kerran/Useammin kuin kerran/Jatkuvasti)
- (2) Miten sinua on kiusattu ? (Avoin kysymys)
- (3) Jos sinua on kiusattu, oletko kertonut asiasta kenellekään ? (Kyllä/Ei) Kenelle ?
Oliko siitä apua ? (Avoimet kysymykset)
- (4) Oletko itse kiusannut muita oppilaita viimeisen vuoden aikana ? (Kyllä/Ei)
Miten ? (Avoin kysymys)
- (5) Mitä pitäisi tehdä kiusaamisen vähentämiseksi ? (Avoin kysymys)

Avoimiin kysymyksiin annettujen vastausten luokittelun suoritti KT-Tietokeskuksen työntekijä tutkijan kanssa sovittujen kriteerien pohjalta. Vastaukset luokiteltiin 2-4 luokkaan seuraavasti. Kiusaamisen laatu luokiteltiin henkiseksi tai fyysiseksi. Fyysinen kiusaaminen sisälsi lähes aina myös henkistä kiusaamista, mutta sen ilmaukset kirjattiin kaikki luokkaan ”fyysinen kiusaaminen”. Kiusaamisesta kertomisen kohteet luokiteltiin neljään ryhmään: vanhemmat, opettajat, toverit, muut. Avun saanti luokiteltiin dikotomisesti: saanut apua, ei saanut apua.

Interventio

Interventio-ohjelma sisälsi seuraavat osat:

- kaikissa Helsingin peruskouluissa vuonna 1993 tehty alkuselvitys ja sen tuloksista kouluille annettu palaute, mm. kunkin koulun oppilaiden itse tekemät ehdotukset kiusaamisen vähentämiseksi,
- kouluissa käydyt keskustelut opettajainkokouksissa, oppilashuoltoryhmissä, vanhempainilloissa ja luokissa,
- alkuselvitysten tulosten ja toimenpide-ehdotusten käsittely opetuslautakunnassa kiusaamisen vähentämiseen sitoutumisen ja velvoittavuuden lisäämiseksi,
- kouluille lähetetty asiaa koskeva ohjemateriaali,
 1. Olweuksen kirja, joka sisälsi tutkimustietoa ja toimenpiteiden kuvauksen,
 2. Opetusministeriön selvitysmiehen laatima raportti asiasta,
- velvoite kouluille tarttua asiaan vakavasti; toimenpiteiden yksityiskohdat jäivät koulujen itsensä päätettäväksi.

Intervention lähtökohtana oli kiusaamista koskevan nykytilanteen, *realiteetin tiedostaminen*. Tavoitteena oli kolmen eri tahon, koulujen henkilökunnan, oppilaiden ja vanhempien, kokeman realiteetin yhdistäminen ja koulujen konfrontointi erityisesti oppilaille tehdyn kyselyn tulosten raportoinnin myötä. Alkuselvitykseen liittyen jokaisen koulun tilanteesta tehtiin perusteellinen arvio opettajakunnan ja/tai oppilashuoltoryhmän toimesta. Koulukohtainen tilanteen arviointi strukturoitiin tutkijan laatiman erillisen lomakkeen avulla. Lomakkeessa kouluja pyydettiin vastaamaan viiteen kysymykseen: miten yleistä kiusaaminen on omassa koulussa, minkälälaatuista kiusaaminen on, onko kiusaaminen lisääntynyt viime aikoina, mitä kouluissa on jo tehty kiusaamisen vähentämiseksi ja millä muilla keinoilla kiusaamista voitaisiin vähentää. 114 koulua palautti täytetyn lomakkeen opetusvirastoon.

Koulut saivat käyttöönsä niiden omille oppilaille tehdyn kyselyn tulokset ja saattoivat vertailla niitä koko kaupungin tuloksiin. Monissa kouluissa kysely tehtiin kaikissa luokissa. Vastauksiin sisältyivät oppilaiden omat ehdotukset kiusaamisen vähentämiseksi. Ehdotuksia oli satoja. Ehdotusten pääteemaksi nousi koulun aikuisyhteisölle kohdistettu toive tiukemmasta asenteesta, valvonnasta ja sanktioista suhteessa kiusaamiseen. Tuloksia käsiteltiin monin paikoin myös luokkakohtaisesti ja useimmissa kouluissa järjestettiin asiasta keskustelutilaisuuksia vanhemmille. Yläasteella myös oppilaskuntia pyydettiin käsittelemään asiaa. Kouluja informoitiin Suomen Gallup Oy:n (1993) Helsingin peruskoululaisten vanhemmille tekemän kyselyn tuloksista. Yhteensä 2501 vanhempaa vastasi kyselyyn, jossa tiedusteltiin vanhempien kokemuksia koulujen määrätietoisuudesta kiusaamisen estämisessä. Vanhempien arvion mukaan kaikissa kouluissa ei kiusaamisen estämiseen ja vähentämiseen kiinnitetty riittävästi huomiota. 30 prosenttia vanhemmista piti vuonna 1993 koulujen

toimintaa tässä suhteessa joko heikkona tai vain kohtalaisena. Erinomaisena tai erittäin hyvänä koulujen toimintaa piti 23 prosenttia vanhemmista.

Toisena intervention vaiheena oli *kiusaamisen vähentämiseen sitoutuminen*. Helsingin kaupungin opetuslautakunta ja opetustoimen johtaja kehottivat koulujen johtajia, opettajakuntia ja oppilashuoltoryhmiä tarttumaan asiaan vakavasti. Koulut saivat asiaan liittyvää tutkimustietoa ja kuvauksen Olweuksen mallin mukaisista toimenpiteistä, jotka ulottuvat koko koulun tasolta luokkiin ja yksittäisten kiusaamista-pausten hoitamiseen. Kouluille annettiin selkeä signaali siitä, että väkivaltaa ja kiusaamista ei tule suvaita tai katsoa läpi sormien. Kouluja informoitiin etukäteen seuraavana lukuvuonna tehtävästä seurantatutkimuksesta.

Kouluilla oli täysi *vapaus päättää toimenpiteistä*, jotka olivat niiden kohdalla tarpeellisia. Tämä oli tärkeätä, koska koulujen lähtötilanteet olivat erilaisia ja tavoitteena oli aito sitoutuminen asiaan eikä hallinnollisen määräyksen noudattaminen. Kouluja kehoitettiin toteuttamaan omat suunnitelmansa ja mahdollisuuksien mukaan oppilaiden tekemät ehdotukset. Monissa kouluissa oli tehty kiusaamista koskevia selvityksiä jo ennen kaikkia kouluja koskevaa alkuselvitystä. Oli myös syytä olettaa, että Helsingin peruskouluissa oli riittävästi asiaan liittyvää *tietoa, taitoa ja tahtoa*. Oppilashuoltoryhmillä on monissa kouluissa 10-15 vuoden toimintatraditio. Koulujen johtajat ovat mukana useimpien oppilashuoltoryhmien toiminnassa. Koulujen sisällä työskentelee noin 30 psykologia ja 40 sosiaalityöntekijää. Oppilashuoltoryhmille on järjestetty yhteistä täydennyskoulutusta vuodesta 1989 lähtien.

Lisäksi pyrittiin vaikuttamaan koulujen normi-ilmastoon *julkisuuden ja median välityksellä*, osallistumalla aktiivisesti kiusaamisesta käytävään keskusteluun tiedotusvälineissä (Tikkanen, 1993a, 1993b, 1993d, 1994a, 1994b, 1994c, 1994d, 1995a, 1995b, 1995c, 1995d, 1995e, 1995f) sekä yhteistyöllä vapaaehtoistyötä tekevän Kiusattujen tuki ry:n kanssa.

Aineiston käsittely

Oppilaiden vastausten tilastollinen käsittely sisälsi seuraavat osat:

- suorat jakautumat kaikista muuttujista (koulu, ikä, sukupuoli, kiusatuksi joutuminen, kiusaamisen laatu, kiusaamisesta kertominen, avun saaminen, oma osallistuminen kiusaamiseen),
- vuosien 1993 ja 1995 tulosten vertailu ja erojen merkitsevyyden arviointi (Z-testi, χ^2 -testi),
- analyysi lasten sukupuolen, iän ja luokka-asteen suhteesta eri muuttujiin ja erojen merkitsevyydestä (Z-testi, χ^2 -testi),
- kiusatuksi joutumisen ja kiusaamisen suhteen tarkastelu,
- jatkuvasti kiusattujen lasten ryhmän ominaisuuksien lähempi tarkastelu.

Aineiston tilastollinen käsittely toteutettiin pääosin KT-tietokeskus Oy:ssä.

TULOKSET

Seuraavassa tarkastellaan kunkin tutkittavan muuttujan kohdalla ensin vuoden 1993 alkuselvityksen ja vuoden 1995 seurantatutkimuksen välillä tapahtuneita muutoksia (taulukot 1 ja 2). Sen jälkeen kuvataan yksityiskohtaisemmin kiusaamisen nykytilannetta vuoden 1995 seurantatutkimuksen aineiston pohjalta.

Kiusaamisen määrä. Jatkuva kiusaaminen oli vähentynyt olennaisesti vuoden 1993 kyselystä vuoden 1995 seurantakyselyyn. Vuonna 1995 enää 2,3 % oppilaista ilmoitti joutuneensa jatkuvan kiusaamisen kohteeksi edellisen vuoden aikana (ks. Taulukko 1). Vuonna 1993 määrä oli ollut 6,5 %. Ero oli merkitsevä ($Z = 8.24$, $p < .001$). Jatkuva kiusaaminen oli vähentynyt kautta linjan kaikissa kouluissa. Vuonna 1995 enää yhden koulun aineistossa jatkuvasti kiusattujen määrä oli vuoden 1993 keskiarvoa (6,5 %) suurempi.

TAULUKKO 1. Kiusaamisen määrän muutokset 1993 -1995

<i>Kiusaamisen määrä</i>	1993	1995
Kiusattu jatkuvasti	6,5 %	2,3 %
Kiusattu useammin kuin kerran	12,5 %	15,2 %
Kiusattu kerran	7 %	8,5 %
Ei kiusattu lainkaan	74 %	74 %
	100 %	100 %

Vuoden 1995 kyselyssä yhteensä 17,5 % oppilaista ilmoitti joutuneensa toistuvasti kiusatuksi. Alkuseelvityksessä osuus oli ollut 19 %. Näihin lukuihin sisältyvät sekä useammin kuin kerran tapahtuneeksi ilmoitetut että jatkuvat kiusaamistapaukset, joten kiusaamisen kokonaiskuva oli lieventynyt. Sekä vuonna 1993 että 1995 yhteensä 26 % oppilaista ilmoitti joutuneensa kiusaamisen kohteeksi tavalla tai toisella, mutta vuoden 1995 tilanne oli toistuvasti tapahtuvan kiusaamisen osalta olennaisesti lieventynyt.

Kiusaamisen laatu. Kiusaamisesta suurin osa oli edelleen luonteeltaan henkistä. Henkisen kiusaamisen osuus oli kuitenkin vähentynyt 63 %:sta 59 %:iin vuodesta 1993 vuoteen 1995 (ks. Taulukko 2). Ero oli merkitsevä ($Z = 2.12$, $p < .05$). Henkisen kiusaamisen kirjo oli laaja: tavallisinta oli sanallinen solvaaminen tai halventaminen, usein mainittiin myös pakottaminen, nöyryyttäminen, tavaroiden vieminen tai ryhmän ulkopuolelle jättäminen. Fyysinen kiusaaminen oli enimmäkseen lyömistä, potkimista tai tönimistä. Fyysinen kiusaaminen sisälsi lähes aina myös henkistä alistamista, joten luokat eivät ole toisiaan poissulkevia.

TAULUKKO 2. Muiden muuttujien muutokset 1993 - 1995

	1993	1995
<i>Kiusaamisen laatu</i>		
Henkinen	63 %	59 %
Fyysinen	37 %	41 %
<i>Kiusaamisesta kertominen</i>		
On kertonut jollekin	55 %	52 %
Ei kertonut kenellekään	45 %	48 %
<i>Avun saaminen</i>		
Kertominen on auttanut	71 %	74 %
Kertominen ei ole auttanut	29 %	26 %
<i>Osallistuminen kiusaamiseen</i>		
On itse kiusannut muita	23 %	26 %
Ei ole kiusannut muita	77 %	74 %

Kiusaamisesta kertominen. Vuonna 1995 52 % kiusatuista oli kertonut kiusaamisesta jollekin. Vuonna 1993 osuus oli ollut 55 %. Ero ei ollut tilastollisesti merkitsevä. Seurantakyselyssä kiusaamisesta oli kerrottu eniten vanhemmille (60 %), opettajille (41 %) ja kavereille (20 %). Muille tahoille lapset kertoivat kiusaamisesta varsin harvoin (4 % tapauksista).

Avun saaminen. Vuonna 1995 74 % lapsista, jotka olivat kertoneet jollekin kiusaamisesta, arvioivat kertomisesta olleen apua asiassa. Vuonna 1993 apua saaneiden osuus oli ollut 71 %. Ero ei ollut tilastollisesti merkitsevä.

Osallistuminen kiusaamiseen. Omasta kiusaamiseen osallistumisesta ilmoitettiin seurantakyselyssä aiempaa enemmän. Vuonna 1995 26 % oppilaista ilmaisi kiusanneensa koulutovereitaan viimeisen vuoden aikana. Kaksi vuotta aiemmin osuus oli 23 %. Ero oli merkitsevä ($Z = 2.96, p < .01$). Seurantakyselyssä 60 % oppilaista ilmoitti, ettei heitä ollut vuoden aikana kiusattu lainkaan ja etteivät he myöskään itse olleet kiusanneet muita. 14 % ilmaisi itse kiusanneensa muita, mutta heitä itseään ei ollut kiusattu. 11 % oli ollut sekä kiusaajana että kiusaamisen kohteena. Lähes puolet kiusaajista oli siis myös itse kiusattuja. 15 % oli joutunut kiusatuksi, vaikka ei itse kiusannut muita. Kiusaamisen ja kiusatuksi joutumisen jakautuminen on esitetty taulukossa 3.

TAULUKKO 3. Kiusaamisen ja kiusatuksi joutumisen suhde 1995

	<i>On itse kiusannut muita</i>	<i>Ei ole kiusannut muita</i>	<i>Yhteensä</i>
<i>Ollut kiusaamisen kohteena</i>	11 %	15 %	26 %
<i>Ei ole ollut kiusaamisen kohteena</i>	14 %	60 %	74 %
Yhteensä	25 %	75 %	

Iän, luokkatason ja kouluasteen vaikutus. Jatkuva kiusaaminen oli lähes samalla tasolla ala- ja yläasteen kouluissa vuonna 1995. Ala-asteen (luokat 3-6.) oppilaista 2,5 % ja yläasteen (luokat 7-9.) oppilaista 2,2 % oli jatkuvasti kiusattuja. Lievempi kiusaaminen puolestaan oli sitä yleisempää mitä nuorempia oppilaat olivat. Ala-asteella useammin kuin kerran (mutta ei jatkuvasti) kiusaamisen kohteena kertoi olleensa 21 % oppilaista, yläasteella 8 %. Ala-asteen oppilaista 11 % ja yläasteen oppilaista 6 % oli tullut kiusatuksi kerran. Kaikkiaan ala-asteen oppilaista 34 % ja yläasteen oppilaista 15 % oli joutunut kiusatuksi kuluneen vuoden aikana. Luokka-astekohtainen erittely on taulukossa 4. Havaitut prosentuaaliset osuudet poikkeavat merkitsevästi satunnaisesta jakautumasta ($\chi^2(18) = 173.91, p < .001$).

TAULUKKO 4. Kiusattujen oppilaiden osuus ja kiusaamisen frekvenssi eri luokka-asteilla 1995

	<i>Kiusattu jatkuvasti</i>	<i>Useammin kuin kerran</i>	<i>Kiusattu kerran</i>	<i>Ei kiusattu lainkaan</i>
<i>Luokka</i>				
3	3,2 %	26,4 %	12,0 %	58,4 %
4	1,8 %	21,4 %	13,7 %	63,1 %
5	3,1 %	22,2 %	9,6 %	65,0 %
6	1,6 %	13,4 %	8,0 %	77,0 %
7	2,4 %	8,9 %	7,1 %	81,6 %
8	1,0 %	9,8 %	7,6 %	81,7 %
9	2,5 %	4,3 %	2,5 %	90,6 %
Keskimäärin	2,3 %	15,2 %	8,5 %	74,0 %

Useammin kuin kerran ja jatkuvasti kiusatut oppilaat muodostavat Olweuksen (1992) esittämän kiusaamisen määritelmän mukaisen alaryhmän, jota kiusataan "toistuvasti tai pidempään". Tämän alaryhmän määrä väheni selvästi 3. luokalta 9. luokalle tultaessa, kuten ilmenee taulukosta 5. Havaitut prosentuaaliset osuudet poikkeavat merkitsevästi satunnaisesta jakautumasta ($\chi^2(6) = 92.82, p < .001$).

TAULUKKO 5. Toistuvasti tai pidempään kiusattujen osuus (kategoriat useammin kuin kerran sekä jatkuvasti) eri luokka-asteilla 1995

<i>Luokka</i>	<i>Toistuvasti tai pidempään kiusattuja</i>
3	29,6 %
4	23,2 %
5	25,3 %
6	15,0 %
7	11,3 %
8	10,8 %
9	6,8 %
Keskimäärin	17,5 %

Fyysinen kiusaaminen väheni myös iän myötä. Ala-asteen oppilaiden kohdalla sen osuus kiusaamisesta oli 42 %, yläasteella 34 %. Ero oli merkitsevä ($Z = 4.14, p < .001$). Pienemmät koululaiset kertoivat useammin vanhemmilleen, opettajille tai kavereille joutuneensa kiusatuksi. Ala-asteella 58 % kiusatuista oli kertonut asiasta jollekin, yläasteella enää 29 %. Ero oli merkitsevä ($Z = 6.21, p < .001$). Myös kiusaamiseen osallistuminen oli yleisempää pienempien lasten kohdalla. 30 % ala-asteen koulujen oppilasta ilmoitti itse kiusanneensa muita viimeisen vuoden aikana, yläasteella vastaava luku oli 18 %. Ero oli merkitsevä ($Z = 3.77, p < .001$).

Poikien ja tyttöjen erot. Vuoden 1995 kyselyssä vähintään kerran (= kaikki luokat yhteensä: kerran, useammin kuin kerran, jatkuvasti) kiusatuksi kertoi joutuneensa 30 % pojista ja 24 % tytöistä. 34 % pojista ja 18 % tytöistä ilmoitti itse kiusanneensa muita oppilaita. Poikien kiusaaminen oli laadultaan fyysisempää: 59 % fyysisesti kiusatuista oli poikia. Jatkuvasti kiusatuista 61 % oli poikia. Erot poikien ja tyttöjen välillä olivat merkitseviä sekä kiusatuksi joutumisen että toisten kiusaamisen osalta (kiusatuksi joutuminen: $Z = 3.55, p < .001$; kiusaaminen: $Z = 9.70, p < .001$).

Jatkuvasti kiusatut lapset. Jatkuvasti kiusattuja oppilaita oli vuonna 1995 2,3 % Helsingin peruskoululaisista eli arviolta noin 920 lasta. Tutkimusaineistossa jatkuvasti kiusattuja lapsia oli yhdessä luokassa tavallisesti yksi tai ei yhtään, vain poikkeustapauksissa kaksi tai kolme. Jatkuvasti kiusattuja lapsia oli keskimäärin yksi 44 oppilasta kohti.

Jatkuvasti kiusattuihin lapsiin kohdistui enemmän fyysistä väkivaltaa kuin kiusattuihin keskimäärin. 71 % jatkuvasti kiusatuista oppilaista oli ollut fyysisen kiusaamisen kohteena. Tämä poikkesi olennaisesti kokonaiskuvasta, jonka mukaan kaikista kiusatuista vain 41 % oli joutunut fyysisen väkivallan kohteeksi (ks. Taulukko 6). Ero oli merkitsevä ($Z = 4.67, p < .001$).

TAULUKKO 6. Jatkuvasti kiusattujen vertailu kaikkiin kiusattuihin 1995

	<i>Jatkuvasti kiusatut</i>	<i>Kaikki kiusatut</i>
<i>Kiusattujen määrä</i>	2,3 %	26 %
<i>Kiusaamisen laatu: fyysinen</i>	71 %	41 %
<i>Kertonut kiusaamisesta jollekin</i>	76 %	52 %
<i>Kertomisesta ollut apua</i>	59 %	74 %
<i>Itse kiusannut muita</i>	44 %	44 %

Jatkuvasti kiusatuista oppilaista 76 % ilmoitti kertoneensa jollekin kiusaamisesta. Kaikkiaan kiusatuista vain 52 % oli puhunut asiasta jollekin. Ero oli merkitsevä ($Z = 4.32, p < .001$). Kertominen oli auttanut 59 %:ssa jatkuvasti kiusattujen tapauksista. Koko aineistossa kertomisesta oli ollut apua 74 %:ssa tapauksista. Ero oli merkitsevä ($Z = 2.42, p < .05$).

Jatkuvasti kiusatuista oppilaista 44 % oli osallistunut itse muiden kiusaamiseen. Tässä suhteessa ryhmä ei poikennut muista kiusatuista, joiden kohdalla osuus oli täsmälleen sama.

Jatkuvasti kiusatuksi joutuminen oli yleisempää tietyillä luokka-asteilla. Tämän tutkimuksen 3 - 9. luokkien aineistossa 3., 5., 7. ja 9. luokkien kohdalla prosenttiosuus oli väliin jääviä luokkia korkeampi, kuten ilmenee taulukosta 4. Jakautuma ei kuitenkaan näiltä osin eronnut tilastollisesti merkitsevästi satunnaisesta jakautumasta ($\chi^2(6) = 7.93, p > .05$).

Koulujen erot. Kiusaamista esiintyi vuonna 1995 edelleen kaikissa kouluissa. Erot olivat kuitenkin suuria. Eräissä kouluissa yli puolet oppilaista ilmoitti joutuneensa kiusatuiksi; toisten koulujen aineistossa satunnaisestikin kiusattuja oli vain muutama ja jatkuvasti kiusattuja ei lainkaan. Vähintään kerran edellisen vuoden aikana kiusattujen (= kaikki luokat yhteensä: kerran, useammin kuin kerran, jatkuvasti) osuus vaihteli välillä 4 - 55 %. Ala-asteen kouluissa vaihteluväli oli 11 - 55 %, yläasteen kouluissa 4 - 54 %. Jatkuvasti kiusattujen lasten osuus vaihteli vuonna 1995 välillä 0 - 8 %. 39 koulun joukossa oli kuusi ala-asteen ja viisi yläasteen koulua, joiden aineistossa ei esiintynyt lainkaan jatkuvaa kiusaamista. Kaikissa kouluissa oli jatkuvasta kiusaamisesta vapaita luokkia.

POHDINTA

Tutkimuksen tarkoituksena oli selvittää, voiko koulukiusaamisen määrää vähentää tai sen laatua lieventää vaikuttamalla kouluyhteisöjen normi-ilmastoon ja kiusaamiseen liittyviin toimintatapoihin. Tutkimus antoi kysymykseen selkeän myönteisen vastauksen. Tutkimuksen ja kansainvälisten kokemusten perusteella voi arvioida, että itse asiassa ainoa realistinen keino saada aikaan muutoksia näin isossa aineistossa on pyrkiä vaikuttamaan oppilaiden toimintaan nimenomaan kouluyhteisöjen ja luokkatason intervention kautta.

Jatkuvasti kiusattujen lasten määrä oli vähentynyt selvästi vuoden 1993 kyselystä vuoden 1995 tutkimukseen: 6,5 prosentista 2,3 prosenttiin. Kun prosentit muunnetaan oppilasmääräksi, saadaan seuraavat arviot. Syksyllä 1993 jatkuvan kiusaamisen kohteena voitiin arvioida olleen noin 2600 Helsingin 40 000 peruskoululaisesta. Keväällä 1995 arvioitu määrä oli enää 920. Jatkuvasti kiusattujen oppilaiden määrä oli pudonnut alle puoleen puolessatoista vuodessa. Tämä oli intervention päätavoite ja tutkimuksen selkein tulos.

Suhteessa koko Suomen tilanteeseen, jota oli kartoitettu WHO:n koululaistutkimuksen yhteydessä keväällä 1994, tulosta voinee pitää hyvänä. Tuolloin 8 prosenttia oppilaista joutui kiusatuksi joka viikko (Kannas, 1995). Vaikka WHO:n selvityksen ja nyt raportoitavan tutkimuksen kyselylomakkeiden vastausvaihtoehdot olivat erilaisia, "joka viikko" ja "jatkuvasti", ovat ne kuitenkin lähellä toisiaan. Intervention jälkeen jatkuvasti kiusattujen lasten osuus Helsingin peruskouluissa tuli kansainvälisesti parhaiden maiden tasolle, joita olivat WHO:n tutkimuksessa Ruotsi 2,5 prosentin ja Skotlanti 4,5 prosentin tuloksillaan (Kannas, 1995).

Muutoksen nopeus sekä jatkuvan kiusaamisen vähenemisen aste (puolessatoista vuodessa alle puoleen) olivat rohkaisevia. Tähän mennessä kansainvälisesti parhaat tulokset on saatu 1980-luvulla Olweuksen (1993b) johtamassa norjalaisessa tutkimuksessa, jossa kiusaaminen väheni kahdessa vuodessa lähes puoleen massiivisen ja yksityiskohtaisen intervention tuloksena.

Tulokset vahvistavat, että käytetty viitekehys on hedelmällinen. Kouluyhteisön normi-ilmaston kautta on mahdollista vaikuttaa varsin nopeasti ainakin osaan kiusaamisesta. Myös tämän tutkimuksen perusteella on syytä olettaa, että yhteisötasolla tapahtuvat muutokset ulottavat vaikutuksensa oppilaiden käyttäytymiseen ja sosiaalisiin suhteisiin, kuten monet tutkijat ovat esittäneet (esim. Galloway, 1994; Gottfredsson ym., 1993; Kasen ym., 1990; Purkey, 1990; Thompson ym., 1994).

Vähintään kerran kiusattujen lasten yhteenlaskettu osuus ei kuitenkaan muuttunut seuranta-aikana, vaan pysyi ennallaan, vaikka kiusaamisen kokonaiskuva lieveniikin. Lievempi kiusaaminen ei vähentynyt interventiosta huolimatta. Näiltä osin kiu-

saaminen vaikuttaa olevan syvällä koululaisten alakulttuurin sisällä, kuten on arvioitu (Sharp & Smith, 1991). Lievempää kiusaamista on pidetty erottamattomana osana koululaisten ryhmien muotoutumisen mekanismeista (Shapiro ym., 1991).

Niiden lasten osuus, jotka ilmoittivat kiusanneensa muita, oli seurantatutkimuksessa hieman kasvanut. Kiusaajien määrä tuskin on lisääntynyt, koska jatkuvasti kiusattujen lasten määrä oli vähentynyt. Positiivinen tulkinta asialle voisi olla lisääntynyt avoimuus ja tietoisuus siitä, mikä loukkaa toisia ja mitä kutsutaan kiusaamiseksi. Lähes puolet kiusaajista oli myös itse kiusattuja. Tulos vahvistaa oletusta siitä, että osin kyse on ryhmien sisäisestä kommunikaatiosta ja muotoutumisen mekanismeista, joissa oppilaalla voi olla vaihtuvia rooleja (Shapiro ym., 1991).

Tutkimus antoi uutta tietoa siitä, miten oppilaat kertovat kiusaamisesta ja miten he ovat saaneet apua kiusaamistilanteisiin. Tulokset ovat sikäli hälyyttäviä, että noin puolet kiusatuista ei ollut kertonut kiusaamisesta kenellekään. Nuorisoikäisten kohdalla osuus oli erityisen suuri, yli kaksi kolmannesta. Merkittävä osa kiusaamisesta jää näin todennäköisesti aikuisilta havaitsematta. Jatkuvasti kiusatuista lapsista valtaosa oli kuitenkin puhunut asiasta jollekin. Rohkaiseva tulos on, että enimmäkseen kertomisesta oli ollut myös apua. Jatkuvasti kiusatut lapset kokivat saaneensa apua hieman muita harvemmin, mutta silti selvästi yli puolessa tapauksista. Eniten kiusaamisesta oli kerrottu vanhemmille ja opettajille. Kouluissa aiemmin vallinnut "kantelun" kieltävä tai häpeälliseksi leimaava kulttuuri on toivottavasti muuttumassa siten, että lapset uskaltavat paremmin turvautua ja luottaa aikuisten apuun.

Sukupuolen ja iän suhde kiusaamiseen oli tämän tutkimuksen mukaan pääosin samanlainen kuin aiemmissa tutkimuksissa (esim. Lagerspetz ym., 1982; Olweus, 1992). Pojat kiusasivat enemmän ja joutuivat useammin kiusatuiksi. Muu kuin jatkuva kiusaaminen väheni selvästi iän myötä. Jatkuva kiusaaminen osoittautui yhtä vakavaksi ongelmaksi kaiken ikäisten lasten kohdalla.

Mielenkiintoista jatkopohdinnan aihetta tutkimus antoi siitä, miten vakavampi kiusaaminen vaihteli eri luokka-asteilla, vaikka vaihtelu luokka-asteiden välillä jäikin niukasti alle tilastollisen merkitsevyyden rajan. 3, 5, 7, ja 9. luokilla esiintynyt jatkuvan kiusaamisen suurempi määrä voisi viitata siihen, että vakavammalla kiusaamisella on taipumus lisääntyä, kun luokan sosiaalinen rakenne hajoaa uuden ryhmän tai opettajan myötä. Helsinkiläisissä peruskouluissa on varsin tavallista, että 3., 5. ja 7. luokilla sekä opetusryhmät että opettaja vaihtuvat. Peruskoulun viimeisellä 9. luokalla tapahtuu myös yhteisyyden hajoamista. Sosiaalisilta suhteiltaan vakiintunut ryhmä ja pysyvä opettaja voisivatkin ehkäistä kiusaamista varsin tehokkaasti. Suunnitelmia luokattoman opetuksen laajentamisesta koko peruskouluun kannattaisikin tarkastella kriittisesti tästä näkökulmasta.

Koulut erosivat toisistaan kiusaamisen yleisyydessä erittäin paljon, kuten aiemmissa tutkimuksissakin on todettu (esim. Porteous & Kelleher, 1987; Rutter, 1981; Whitney & Smith, 1993). Kaikissa kouluissa esiintyi kiusaamista, mutta eräissä kouluissa suhteellisesti monta kertaa vähemmän kuin toisissa. Kaikissa kouluissa oli

"kiusaamisvapaita alueita" eli luokkia, joissa ei esiintynyt lainkaan jatkuvaa kiusaamista. Tulokset vahvistavat näiltä osin myös niitä tutkimustuloksia ja arvioita, joiden mukaan luokkien sisäinen ryhmädynamiikka vaikuttaa olennaisesti kiusaamisen esiintymiseen (Salmivalli, 1995).

Tutkimuksen tulokset viittaavat siihen, että kiusaamisen yksilöpsykologinen selitysmalli (esim. Floyd, 1985; Lowenstein, 1977; Roberts, 1988) on vähintäänkin riittämätön. Merkittävä osa kiusaamisesta ja siinä esiintyvistä eroista on ilmeisesti yhteydessä koulujen ja luokkien erilaisiin normeihin, ilmapiiriin ja toimintatapoihin. Jatkuvan kiusaamisen nopea väheneminen ei myöskään voi selittyä ensisijaisesti lasten tai kotien ominaisuuksista käsin. Lapset ja kodithan pysyivät sinänsä samanlaisina eikä niihin kohdistettu erityisiä hoidollisia tai pedagogisia interventioita. Lasten mahdollinen asenteiden ja toimintatapojen muutos tapahtui pääosin yhteisöllisen intervention ja ilmapiirin muutoksen kautta.

Tutkimuksen tuloksista ei voi kuitenkaan vetää sellaista johtopäätöstä, että yksilöllisten kiusaamistilanteiden hoitaminen ei olisi tärkeää. Jokaisen kiusaamistilanteen hoitaminen tai hoitamatta jättäminen on samalla myös signaali koulu- ja luokkayhteisössä vallitsevista normeista ja ilmapiiristä. Yksittäisiin kiusaamistilanteisiin puuttuminen ja selvärajainen, tarvittaessa suoraviivainenkin kiusaamisen kieltäminen kuului olennaisena osana käytettyyn interventioon ja sen perustana olevaan teoreettiseen malliin (Olweus, 1992). Kiusaamisen uhrit tarvitsevat aikuisilta usein myös intensiivistä henkilökohtaista apua. Realistinen arvio lienee, että kiusaamista ei voi kokonaan ehkäistä tai poistaa millään interventiolla, joten osa sen seurauksista jää aina yksilöllisesti hoidettavaksi.

Paras kokonaisstrategia kiusaamisen vähentämiseksi on pyrkiä vaikuttamaan kaikilla tasoilla. Erityisesti luokkatason interventioille avautuu lupaavia näkymiä. Vuoden 1995 seurantakyselyssä oli havaittavissa jatkuvasta kiusaamisesta vapaiden luokkien laajamittainen syntyminen. Alkuelvityksessä tällaisten luokkien määrä oli ollut vähäinen; vuonna 1993 lähes jokaisessa luokassa oli jatkuvasti kiusattuja oppilaita. Luokkatasolla voidaan luoda positiivista pienyhteisön normi-ilmastoa ja ryhmähenkeä, joka voi parhaimmillaan toimia yhteisön jäsenten suojana ja säteillä omaa ilmapiiriään lähiympäristöön. Luokkatason toiminta on myös riittävän lähellä opettajia ja oppilaita itseään; se on taso, jolla jokainen voi asettaa kiusaamisen vähentämisessä realistisia tavoitteita ja saavuttaa ne.

Tutkimuksen arviointia

Tutkimuksen toteuttamisessa oli eräitä menetelmällisiä ja käytännöllisiä puutteita. Osasyynä oli tutkimuksen lähtökohta: nopea tiedonhankinta käytännön toimintaa vaativassa tilanteessa. Päätös seurantatutkimuksen teosta tehtiin vasta alkuelvityksen valmistumisen jälkeen. Tutkimuksesta ei lähtötilanteessa tehty riittävän yksityiskohtaista ja menetelmällisesti punnittua tutkimussuunnitelmaa.

Otokset olivat varsin suuria. Alkuseelvitykseen osallistuivat lähes kaikki 130 Helsingin peruskoulua. Alkuseelvityksen yhteenvedoon koottiin käytännöllisin perustein 48 koulun tiedot, jotka sisälsivät yhteensä 6550 oppilaan vastaukset. Yhteenvedon sisältämä otos ei näin ollut täysin satunnainen. Valinnan perusteena oli koulujen raporttien kattavuus ja vertailukelpoisuus.

Oppilasotoksen vaihtuminen alkuseelvityksestä seurantavaiheeseen aiheuttaa tulosten tulkintaongelmia. Oppilaat vastasivat nimettöminä, joten heitä ei voinut identifioida seurantatutkimusta varten. Kouluilta pyydettiin seurantatutkimuksessa käytännön syistä vain yhden luokan vastaukset luokka-astetta kohti. Luokkien valinta oli tutkijan näkökulmasta satunnaista, mutta kouluissa valintaa saattoi tapahtua. Helsingiläiset koulupsykologit seurasivat tutkimusta kuitenkin läheltä ja olivat osin luokissa toteuttamassa kyselyä. Tarkoitushakuista luokkien valintaa ei havaittu.

Seurantatutkimuksen otos oli vino siten, että siinä oli suhteellisesti enemmän ala-asteen oppilaita. Otoksen vinous johtui siitä, että ala-asteen koulut palauttivat yläasteen kouluja täsmällisemmin pyydetyn määrän vastauksia eli yhden luokan vastaukset luokka-astetta kohti. Tämä olisi voinut aiheuttaa tuloksen vääristymistä, koska nuoremmat oppilaat kiusaavat enemmän ja joutuvat enemmän kiusatuiksi. Tulos oikaistiin kiusaamisen määrää laskettaessa.

Lasten vastauksia voitaneen pitää sinänsä varsin luotettavina. Kysymykset olivat yksinkertaisia ja selkeitä. Kiusaamisen frekvenssiä koskevan muuttujan validiteetti on jossain määrin ongelmallinen, koska siihen liittyvän kysymyksen vastausvaihtoehdot olivat sanalliselta muotoilultaan tulkinnanvaraisia (kerran / useammin kuin kerran / jatkuvasti). Nuoremmat lapset (3-5.lk) käyttivät selvästi enemmän vastausvaihtoehtoja, joiden mukaan heitä oli kiusattu ”kerran” tai ”useammin kuin kerran”. Jatkotutkimuksessa on suositeltavaa käyttää WHO:n koululaistutkimuksessa käytettyä selkeän kvantitatiivista kysymystä kiusaamisen frekvenssin kohdalla (Kannas, 1995). Samalla mahdollistuu täsmällisten kansallisten ja kansainvälisten vertailujen tekeminen.

Alkuseelvityksen ja seurantatutkimuksen välillä tapahtuneita muutoksia ei voitu analysoida suhteessa oppilaiden ikään ja sukupuoleen. Tämä johtui siitä, että alkuseelvityksen kyselylomakkeet annettiin takaisin kouluille palautteena ja osana interventiota. Tutkijan käyttöön jäivät vain muuttujista lasketut keskiarvot ja yhteenvedot. Koulukohtaisia eroja ja niiden syitä ei myöskään tässä raportissa eritellä tarkemmin. Kouluille itselleen annettiin täsmällinen palaute tilanteesta ja sen muutoksista. Koulujen tiedot haluttiin pitää luottamuksellisina.

Aineistossa tapahtuneiden muutosten suhdetta käytettyyn interventioon, joka oli varsin laava, on vaikea osoittaa pitävästi. Voidaan aiheellisesti kysyä, olisiko sama muutos voinut tapahtua julkisen keskustelun paineesta ilman erityistä interventiota.

Tutkimuksen lähtökohta ja tavoite oli selkeä: toiminta kiusaamisen vähentämiseksi tai sen laadun lieventämiseksi. Tutkimus oli osa interventiota ja interventio osa tutkimusta. Siksi myös käytetty keinovalikoima oli perinteistä laajempi: asian käsit-

tely kaupungin opetuslautakunnassa, koulutoimen johdon velvoite kouluille ryhtyä toimenpiteisiin, tutkijan osallistuminen julkiseen keskusteluun asiaan sitoutumisen edistämiseksi, yhteistyö vapaaehtoisjärjestön kanssa ja tutkimuksen eri vaiheiden aktiivinen julkistaminen.

Johtopäätökset

Tutkimus osoitti, että:

- (1) koulukiusaamista on mahdollista vähentää varsin nopeasti,
- (2) kouluyhteisön normit, ilmapiiri ja toimintatavat ovat avainasemassa pyrittäessä vähentämään koulukiusaamista,
- (3) kouluille ei välttämättä tarvitse antaa yksityiskohtaisia ohjeita kiusaamisen vähentämisen menetelmistä; sen sijaan selkeä yhteinen signaali kouluille ja kouluyhteisön sisällä siitä, että väkivaltaa ja kiusaamista ei suvaita, on välttämätön.

Tutkimus on tuottanut tarpeellista tietoa Helsingin koulujen käyttöön ja myös uutta tutkimustietoa. Tuloksia voidaan hyödyntää jatkamalla toimintaa aloitetun interventioon suunnassa. Koulujen normi-ilmastossa ja toimintatavoissa tapahtuvien muutosten tulee olla pysyviä ja, jos mahdollista, eteneviä, mikäli kiusaamista halutaan jatkossakin rajoittaa. Seurantatutkimus tilanteesta lukuvuoden 1997-98 aikana olisi hyödyllinen. Sen perusteella voitaisiin arvioida muutosten pysyvyyttä ja tarvittavia jatkotoimia. Tärkeänä jatkotutkimuksen haasteena nousee esiin koulujen ominaisuuksien ja erojen lähempi tarkastelu suhteessa kiusaamisen määrään ja laatuun. Tässä esitetyn kaltaisia tutkimuksellisia interventioita kannattaisi käyttää myös muiden kaupunkien kouluissa.

Lähteet

- Arora, C.M. (1994) Is there any point in trying to reduce bullying in secondary schools? A two-year follow-up of a whole-school anti-bullying policy in one school. *Educational Psychology in Practice*, 10 (3), 155-162.
- Arora, C.M. & Thompson, D.A. (1987) Defining bullying for a secondary school. *Educational and Child Psychology*, 4 (3-4), 110-120.
- Batsche, F.M. & Knoff, H.M. (1994) Bullies and their victims: Understanding a pervasive problem in the schools. *School Psychology Review*, 23 (2), 165-174.
- Björkqvist, K., Ekman, K. & Lagerspetz, K. (1982) Bullies and victims: Their ego picture, ideal ego picture and normative ego picture. *Scandinavian Journal of Psychology*, 23 (4), 307-313.
- Boulton, M.J. & Smith, P.K. (1994) Bully/victim problems in middle-school children. *British Journal of Developmental Psychology*, 12, 315-329.
- Boulton, M.J. & Underwood, K. (1992) Bully/victim problems among middle school children. *British Journal of Educational Psychology*, 62 (1), 73-87.
- Floyd, N. (1985) "Pick on somebody your own size". Controlling victimization. *Pointer*, 29 (2), 9-17.
- Galloway, D. (1994) Bullying: The importance of a whole-school approach. *Therapeutic Care and Education*, 3 (1), 19-26.
- Gottfredsson, D., Gottfredsson, G. & Hybl, L. (1993) Managing adolescent behavior: A multiyear, multischool study. *American Educational Research Journal*, 30 (1), 179-215.
- Heinemann, P-P. (1972) *Mobbning. Gruppvald bland barn och vuxna*. Tukholma: Natur och kultur.
- Hoover, J. & Hazler, R. (1991) Bullies and victims. *Elementary School Guidance and Counseling*, 25, (3), 212-219.
- Hornby, A.S., Cowie, A.P. & Gimson, A.C. (Eds.) (1987) *Oxford advanced learner's dictionary of current English*. Oxford University Press.
- Huttunen, A. & Salmivalli, C. (1996) Ystävyysuhteet ja kiusaaminen koululuokassa. *Psykologia*, 31 (6), 433-439.
- Hyman, I. (1982) Discipline in the high school: Organizational factors and roles for the school psychologist. *School Psychology Review*, 11 (4), 409-416.
- Hämäläinen, M. & Pulkkinen L. (1995) Aggressive and non-prosocial behavior as precursors of criminality. *Studies on Crime and Crime Prevention*, 4 (1), 6-21.
- Kannas, L. (toim.) (1995) *Koululaisten kokema terveys, hyvinvointi ja kouluviihtyvyys*. WHO-koululaistutkimus. Opetushallitus.
- Kasen, S., Johnson, J. & Cohen, P. (1990) The impact of school emotional climate on student psychopathology. *Journal of Abnormal Child Psychology*, 18 (2), 165-177.
- Kikkawa, M. (1987) Teachers' opinions and treatments for bully/victim problems among students in junior and senior high schools: Results of a fact-finding survey. *Journal of Human Development*, 23, 25-30.
- Kivistö, S. (1977) Väkiältä ja kiusanteke helsinkiläisissä kouluissa. *Mannerheimin lastensuojeluliitto: Child report B 23*. Helsinki.
- Lagerspetz, K., Björkqvist, K., Berts, M. & King, E. (1982) Group aggression among school children in three schools. *Scandinavian Journal of Psychology*, 23, 45-52.
- Lane, D. (1989) Bullying in school: The need for an integrated approach. *School Psychology International*, 10 (3), 211-215.

- Leipälä, E. (toim.) (1994) *Varokaa koulua!* Helsinki: Kiusattujen tuki.
- Lowenstein, L.F. (1977) Who is the bully? *Home and school*, 11, 3-4.
- Mercer, S., Costa P. & Galvin, P. (1990) Making discipline positive and making it work: Disruption and discipline in schools. *Educational Psychology in Practice*, 5 (4), 210-215.
- Ohsako, T. (1996) A summary of anti-bullying policies & measures undertaken since 1994 and activities by the Japanese Ministry of Education. "Monbu-koho", *Newsletter of the Japanese Ministry of Education*, no. 960.
- Olweus, D. (1978) *Aggression in the schools. Bullies and whipping boys*. New York: Wiley & Sons.
- Olweus, D. (1992) *Kiusaaminen koulussa*. Helsinki: Otava.
- Olweus, D. (1993a) Myyttejä koulukiusaamisesta. *Psykologiuutiset*, 7.
- Olweus, D. (1993b) To bully/victim problems in school: intervention and prevention. European views in psychology. *Acta Psychologica Fennica XIII*.
- Olweus, D. (1994a) Annotation: Bullying at school: Basic facts and effects of a school based intervention program. *Journal of Child Psychology and Psychiatry and Allied Disciplines*, 35 (7), 1171-1190.
- Olweus, D. (1994b) Peer bullying at school: Research findings and an effective intervention program. *News from EFPPA*, 8 (3), 3-6.
- Opetushallitus (1993) Koulukiusaaminen. *Raportti palvelevan puhelimen toiminnasta 21-30.9.1993*.
- Penttilä, E. (1993) *Koulukiusaamista koskeva selvitysmiehen raportti*. Opetusministeriö. Yliopistopaino.
- Penttilä, E. (1994) *Turvallinen koulu*. Helsinki: WSOY.
- Pikas, A. (1975a) *Så stoppar vi mobbning*. Tukholma: Prisma.
- Pikas, A. (1975b) Treatment of mobbing in school: Principles for and the results of the work of an anti-mobbing group. *Scandinavian Journal of Educational Research*, 19, 1-12.
- Porteous, M. & Kelleher, E. (1987) School climate differences and problem admission in secondary schools. *British Journal of Guidance and Counselling*, 15 (1), 72-81.
- Pulkkinen, L. (1981) Search for alternatives to aggression in Finland. In: A. Goldstein & M. Segall (Eds.) *Aggression in global perspective* (pp. 104-144). New York: Pergamon Press.
- Pulkkinen, L. (1983) Rikollisen käyttäytymisen ennustettavuus. *Psykologia*, 18 (1), 3-10.
- Purkey, S. (1990) A cultural change approach to school discipline. In: O.C. Moles (Ed.) *Student discipline strategies: Research and practice* (pp. 63-76). Albany: State University of New York Press.
- Rivers, I. & Smith, P.K. (1994) Types of bullying behaviour and their correlates. *Aggressive Behavior*, 20 (5), 359-368.
- Roberts, M. (1988) School yard menace. *Psychology Today*, 22 (2), 52-56.
- Rutter, M. (1981) School influence on children's behavior and development. *Annual Progress in Child Psychiatry and Child Development 1981*, 170-197.
- Salmivalli, C. (1995) Kiusaajat, uhrit - ja ne muut: kouluväkivalta ryhmäilmionä. *Psykologia*, 30 (5), 364-372.
- Shapiro, J., Barmeister, R. & Kessler, J. (1991) A three-component model of children's teasing. Aggression, humor and ambiguity. *Journal of Social and Clinical Psychology*, 10, 459-472.
- Sharp, S. & Smith, P.K. (1991) Bullying in UK schools. The DES Sheffield bullying project. *Early Child Development and Care*, 77, 44-55.
- Short, P. & Short, R. (1987) Beyond technique: Personal and organizational influences on school discipline. *High School Journal*, 71 (1), 31-36.

- Siann, G., Callaghan, M., Lockhart, R. & Rawson, L. (1993) Bullying: Teachers' views and school effects. *Educational Studies*, 19 (3), 307-321.
- Slee, P. & Rigby, K. (1993) Australian children's self appraisal of interpersonal relations: The bullying experience. *Child Psychiatry and Human Development*, 23 (4), 273-282.
- Suomen Gallup Oy (1993) Kysely Helsingin peruskoulujen oppilaiden vanhemmille. *Helsingin kaupungin opetuslautakunnan esityslista*, 14.12.1993.
- Thompson, D., Sharp, S., Ellis, M. & Rose, D. (1994) *Improving schools: Establishing and integrating whole school behaviour policies*. London: David Fulton Publishers.
- Tikkanen, T. (1993a) Heikompien sortamista ei syytä suvaita. Haastattelu. *Koulu-Helsinki*, 13.12.1993.
- Tikkanen, T. (1993b) Joka viides joutuu kiusan kohteeksi Helsingin kouluissa. Haastattelu. *Helsingin Sanomat*, 3.10.1993.
- Tikkanen, T. (1993c) Kiusaamisen vähentäminen Helsingin peruskouluissa: toimenpiteet. *Helsingin kaupungin opetuslautakunnan esityslista*, 14.12.1993.
- Tikkanen, T. (1993d) Yli kahta tuhatta koululaista kiusataan Helsingissä jatkuvasti. Haastattelu. *Helsingin Sanomat*, 25.11.1993.
- Tikkanen, T. (1994a) Kiusaaminen lisääntyy olosuhteiden huonotessa. Haastattelu. *Opettaja*, 3.
- Tikkanen, T. (1994b) Koulukiusaaminen on saatava loppumaan. Haastattelu. *Ilta-Sanomat*, 8.3.1994.
- Tikkanen, T. (1994c) Koulukiusaamista psykologisoidaan liikaa. Haastattelu. *Helsingin Sanomat*, 18.8.1994.
- Tikkanen, T. (1994d) Koulukiusaaminen saadaan kuriin siihen puuttumalla. Haastattelu. *Demari*, 18.8.1994.
- Tikkanen, T. (1995a) Jatkuvasti kiusattujen määrä vähentynyt jyrkästi Helsingin peruskouluissa. Haastattelu. *Koulurauhaa*, 6.
- Tikkanen, T. (1995b) Kiusaaminen kuriin avoimuuskampanjalla. Haastattelu. *Iltalehti*, 2.9.1995.
- Tikkanen, T. (1995c) Kiusattujen tuki palkitsi: koulukiusaamista voidaan vähentää. Haastattelu. *Demari*, 2.11.1995.
- Tikkanen, T. (1995d) Koulukiusaajien hyssyttelyn aika on ohi Helsingissä. Haastattelu, *Iltalehti*, 3.11.1995.
- Tikkanen, T. (1995e) Koulukiusaaminen vähentynyt Helsingissä viime vuosina. Haastattelu. *Ilta-Sanomat*, 16.8.1995.
- Tikkanen, T. (1995f) Koulukiusaamista kohtaan saa olla suvaitsematon. Haastattelu. *Opettaja*, 39.
- Tikkanen, T. & Mickwitz, B. (1993) Kiusaaminen suomen- ja ruotsinkielisissä peruskouluissa: vertailu. *Helsingin kaupungin opetuslautakunnan esityslista*, 14.12.1993.
- Vitaro, F. & Tremblay, R.E. (1994) Impact of a prevention program on aggressive children's friendships and social adjustment. *Journal of Abnormal Child Psychology*, 22 (4), 457-475.
- Whitney, I. & Smith, P. (1993) A survey of the nature and extent of bullying in junior/middle and secondary schools. *Educational Research*, 35 (1), 3-25.